

باسمه تعالی

نقش طبیعت در ارتباطات انسان بر مبنای آموزه های اسلامی

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید محمد حسین موسوی

گرد آورندگان:

راضیه سرحدی

زینب خمر

مریم تقوی

نوشین رکن آبادی

مرضیه بندهی سرحدی

مؤسسه آموزش عالی حوزوی نرجس (س) زاهدان

چکیده

این پژوهش، با روش تحلیلی استنباطی به تبیین دیدگاه قرآن کریم در خصوص نقش طبیعت در ارتباطات انسان تربیتی ارتباط انسان پرداخته است. تداوم حیات فردی و پرورش قوای حسی در ارتباط با تربیت جسمانی، شناخت عالم آفاقی و تبیین امور معنوی و انتزاعی در ارتباط با تربیت عقلانی، ایجاد و تقویت باور به توحید، نبوت و معاد در زمینه تربیت اعتقادی، تقویت عزت نفس، تلطیف روح، مبارزه با هواپرستی مربوط به تربیت اخلاقی، تقویت مناسبات اجتماعی، تحقق عدالت اجتماعی، قوام و تعالی حیات اجتماعی در ارتباط با تربیت اجتماعی، هدفهای مشخص شده در این پژوهش است؛ هم چنین چهار روش کلی تجربه حسی، گردشگری، کار و کسب و مطالعه بعد طولی طبیعت برای تحقق هدفهای تربیتی از آیات قرآن کریم استنباط و معرفی شده است. نتیجه پژوهش بیان می کند که از دیدگاه قرآن کریم، طبیعت در ارتباط با مراتب بالای هستی، ارزش و اهمیت دارد و نردبان ترقی و تعالی انسان برای رسیدن به کمال و سعادت دنیوی و اخروی او خواهد بود.

مقدمه

رویارویی با طبیعت همواره برای انسان سؤال برانگیز و تأثیرگذار بوده است؛ اینکه طبیعت مقدس است یا نامقدس، نظم و قاعده بر آن حاکم است یا صدفه و اتفاق، مسلط بر انسان است یا تحت سلطه انسان، انسان در مقابل آن مستحق است یا مسئول، و سؤالات دیگری از این قبیل که در رویکردهای مختلف به شیوه‌های متفاوت به آنها پاسخ داده شده است. اغلب دیدگاه‌های باستانی، طبیعت را به موجوداتی برتر منتسب می‌داند و به ستایش و تقدیس آن می‌پردازد (نصر، ۱۳۸۴). برخی، علل غای همه فعل و انفعالاتی طبیعت را در خود آن جستجو نموده و آن را کاملاً از نیروهای متعالی تهی پنداشته‌اند و یا آن را همانند ماشین مکانیکی قابل توصیف در نظر می‌گیرند که از قوانین جهانشمول تغییرناپذیر پیروی می‌کند (گلشنی، ۱۳۸۵). در این میان کتابهای آسمانی بویژه قرآن، که رسالت اصلی آنها تربیت انسان است، با نگرش توحیدی، طبیعت را توصیف کرده، و آن را حاوی «آیات» و نشانه‌هایی برای اصحاب فکر و اندیشه دانسته‌اند.

توجه خاص قرآن کریم به طبیعت و تأکید بر مشاهده و مطالعه پدیده‌های آن، بیانگر نقش و جایگاه مهم طبیعت در تربیت انسان است. در تبیین این جایگاه ضروری است به این مسئله پرداخته شود که از دیدگاه قرآن کریم، طبیعت در تربیت کدام ساحت وجودی انسان تأثیرگذار است و چه هدفهای تربیتی مربوط به آن گستره را محقق می‌سازد. این هدفها بر بنیادهای طبیعت‌شناختی مبتنی است که می‌باید در اولین گام و قبل از بیان هدفها از آیات قرآن کریم استنباط و استخراج شود. تحقق این هدفها نیز مستلزم به‌کارگیری روشهایی است که متناسب با اهداف و

براساس آیات قرآن مشخص خواهد شد. بر این اساس این پژوهش درصدد پاسخگویی به این

سؤال اصلی است که: «از دیدگاه قرآن کریم، طبیعت چه نقشی در تربیت بشر دارد؟»

برای پاسخ به این سؤال اصلی ناگزیر باید به این سؤالات ویژه پاسخ داده شود:

۱. نقش طبیعت در ارتباط با خدا چیست؟

۲. نقش طبیعت در ارتباط با دیگران چیست؟

۳. نقش طبیعت در ارتباط با فرد چیست؟

اگرچه موضوع «طبیعت در قرآن» به صورت تفسیر موضوعی یا تفسیر علمی مورد مطالعه و بررسی فراوان قرار گرفته است (۱) به جز برخی ملاحظه‌های تربیتی در این مطالعات، پژوهشی با رویکرد و چارچوب کاملاً تربیتی در این خصوص انجام نشده است. از سوی دیگر در نظام تعلیم و تربیت فعلی، تأثیر طبیعت و پژوهش‌های طبیعی در تربیت دینی تا اندازه زیادی مورد غفلت واقع شده است؛ اسفناکتر اینکه بسیاری از پژوهش‌های طبیعی و نتایج آنها که در منابع درسی ما هست، بر مبانی سکولار یا ضد دینی مبتنی است به گونه‌ای که نمی‌توان آنها را مرجعی مناسب برای پیامدهای تربیتی مطلوب در نظر گرفت. این امر، توجه به دیدگاه قرآن کریم را در خصوص طبیعت و جایگاه آن در تربیت انسان ضروری می‌سازد.

مفهوم‌شناسی

طبیعت: در این پژوهش، «طبیعت یعنی عالم جسمانی و مادی، عالم زمان و مکان و حرکت، همین عالمی که در آن زیست می‌کنیم و با حواس خود با آن در ارتباط هستیم» (مطهری، ۱۳۸۴: ۶۱). در

قرآن کلمه «طبیعت» ذکر نشده است؛ اما از پدیده‌های طبیعی آسمان و زمین بارها سخن به میان آمده است.

تربیت: منظور از «تربیت» در این پژوهش، همان «تربیت اسلامی» یا «تربیت دینی» خواهد بود که عبارت است از «هرگونه اقدام هدایگرانه‌ای که به منظور ایجاد، بقا

و اكمال عقاید، اخلاق و اعمال دینی بر مبنای قرآن، سنت و عقل به سوی هدف غایی قرب مطلق الهی انجام می‌شود» (بهشتی، ۱۳۸۹: ۲۵).

بنیادهای تربیتی، هدفهای تربیتی، روشهای تربیتی: بنیادهای تربیتی «مفاهیم یا گزاره‌های کلی اخباری ناظر به حقایق تکوینی مربوط به انسان، جهان و خداوند است» (بهشتی، ۱۳۸۶: ۱). هدفهای تربیتی که به بنیادهای تربیت مربوط می‌شود، «مفاهیم هنجاری و ارزشی است که سمت و سوی اعمال تربیتی را مشخص می‌کند» (بهشتی، ۱۳۸۶: ۲). روشهای تربیتی «مفاهیم یا گزاره‌های جزئی انشایی است که راه رسیدن به هدفهای تربیتی را مشخص می‌کند» (بهشتی، ۱۳۸۶: ۲). البته در پژوهشهای تربیتی، روشها، ذیل مفاهیم کلی «اصول تربیتی» مورد بحث قرار می‌گیرد؛ ولی در این پژوهش که روشهای عام و کلی استخراج شده، از اصول سخنی به میان نیامده است.

طبیعت در ارتباط با خدا

روش های تربیتی مورد بحث، بیان‌کننده حقایق تکوینی در خصوص طبیعت و ارتباط آن با انسان است؛ به بیان دیگر بنیادهای مورد بحث در واقع گزاره‌های هستی‌شناختی یا انسان‌شناختی است اما به لحاظ اینکه اعتقاد یا عدم اعتقاد به آنها در چگونگی ارتباط انسان با طبیعت و در پی آن پیامدهای

پروردگار ما همان کسی است که لوازم آفرینش هر موجودی را به او داد و سپس او را هدایت کرد.

در آیات ۴۳ تا ۴۶ سوره نور ضمن بیان چگونگی تکوین ابر و باران و تگرگ به نظام فاعلی یا آفرینندگی خداوند اشاره می‌کند و در پایان، همه اینها را آیات خداوند دانسته و هدایت به صراط مستقیم را به عنوان هدف نهایی آفرینش تلقی کرده است.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تبیین جایگاه طبیعت در تربیت انسان از دیدگاه قرآن کریم، بنیادها، هدفها و روشهای تربیتی ارتباط انسان با طبیعت را از دیدگاه آن کتاب آسمانی مورد تحلیل و بررسی قرار داده است. یافته‌های این پژوهش در بحث بنیادهای تربیتی، که مبنای تعیین اهداف و روشهای ارتباط انسان با طبیعت را تعیین می‌کند، طبیعت را مخلوق مستمر خداوند، نظام‌مند و هدفمند، آیت و تجلی صفات و اسمای خداوند، ذی شعور و دارای دو چهره ملکی و ملکوتی معرفی می‌کند که مایه اولیه آفرینش انسان، و نیز مسخر وی است.

براساس این بنیادها و با استناد به آیات قرآن کریم، هدفهای تربیتی ارتباط انسان با طبیعت تبیین شده است. این هدفها به ساحت‌های مختلف وجودی انسان مربوط می‌شود. در ارتباط با ساحت جسمانی، تداوم حیات فردی و پرورش قوای حسی و در خصوص ساخت عقلانی، شناخت عالم آفاقی و تبیین امور معنوی و انتزاعی مورد نظر است. در رابطه با ساحت اعتقادی، ایجاد و تقویت اعتقاد به اصول توحید، نبوت و معاد دنبال می‌شود. در ساحت اخلاقی، هدفهایی نظیر تقویت عزت نفس، تقویت خشوع و مبارزه با هواپرستی مطرح است. اهداف مربوط به ساحت اجتماعی نیز عبارت است از تقویت مناسبات اجتماعی، تحقق عدالت اجتماعی و تعالی حیات اجتماعی.

در ادامه بر پایه بنیادهای پیش گفته و با استناد به آیات قرآن کریم، چهار روش تربیتی تجربه حسی، گردشگری، کار و کسب و مطالعه بعد طولی طبیعت به عنوان روشهایی عام و کلی برای تحقق هدفهای یاد شده معرفی شده است. از مجموع این بحث و بررسیها، نتایج دیگری نیز قابل استنباط است که به اختصار به مهمترین آنها اشاره می‌شود:

۱۰. از دیدگاه قرآن کریم، طبیعت در پرتو ارتباط با مراتب والای هستی، قداست و احترام ویژه‌ای دارد؛ زیرا تجلی‌گاه صفات و اسمای الهی است و هر موجود آن بر حسب ظرفیت وجودی و مراتبی از عشق و شعوری که دارد، تسبیح‌گویان و سجده‌کنان در سیر تکاملی خود به سوی مقصدی متعالی، که ذات احدیت است، لحظه‌ای درنگ ندارد.

۲۰. سعادت و تکامل انسان از مجرای حیات دنیوی و با یاری عوامل طبیعی امکانپذیر است و برای انسان چاره‌ای جز ارتباط اندیشمندانه با طبیعت و بهره‌مندی از مواهب طبیعی نخواهد بود. این ارتباط، علاوه بر تأمین نیازها در تربیت و پرورش ابعاد مختلف وجودی انسان تأثیرگذار است.

۳۰. با تدبیر در آیات قرآن کریم، می‌توان ارتباطی هدفدار و برنامه‌ریزی شده میان انسان و طبیعت تعریف کرد. براین اساس، ضروری است که انسان، اولاً ذهن خود را از هرگونه مبانی نادرست پالایش دهد و با مفروضات قرآنی وارد این عرصه شود. ثانیاً اهداف مورد نظر قرآن در ارتباط با طبیعت را مد نظر داشته باشد و برای رسیدن به آنها تلاش کند. ثالثاً روشهای مورد تأیید قرآن را در این ارتباط به کار گیرد.

۴۰. انسان در ارتباط با طبیعت هم دارای حق است و هم مسئولیت. حق انسان بهره‌بردن از مواهب و پدیده‌های طبیعی به منظور تأمین نیازهای فردی، اجتماعی، مادی و معنوی است و مسئولیت او عمران و آبادانی طبیعت. یافته‌های این پژوهش، زمینه‌ای را فراهم می‌سازد تا انسان برای تعامل صحیح با طبیعت به حقوق و مسئولیت خود آگاهی یابد.

۵. خداوند انسان را جانشین خود روی زمین قرار داده و او را بر تمام مخلوقات زمینی برتری بخشیده و شرط این جانشینی و برتری را معرفت به اسما و آگاهی از محدوده تحت خلافتش قرار داده است تا با بهره‌مندی از مواهب موجود و استفاده از آنها در جهت دوام و اعتلای حیات اجتماعی و سیاسی مؤمنان، زمینه را برای برپایی حکومت تربیت‌یافتگان و صالحان فراهم سازد که موعود قرآن است (انبیاء ۱۰۵/).

۶. از جمله دستاوردهای دیگر این پژوهش این است که بحثها و روشهای نظری محض در تعلیم و تربیت را به چالش می‌کشاند و بر روشهای تجربی و عملی در تربیت دینی تأکید دارد.

منابع

قرآن کریم

۱. الهی قمشه‌ای، مهدی ترجمه قرآن. تهران: انتشارات فاطمه الزهرا. (۱۳۸۰).
۲. بهشتی، احمد. گوهر و صدف دین. تهران: اطلاعات. (۱۳۸۶).
۳. بهشتی، سعید. تأملات فلسفی در تعلیم و تربیت. تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل. (۱۳۸۹).
۴. جوادی آملی، عبد الله اسلام و محیط زیست. قم: اسراء. (۱۳۸۶).
۵. راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ قرآن. ترجمه سید غلامرضا خسروی حسینی. تهران: مرتضوی. (۱۳۸۳).
۶. قرشی: سید علی اکبر. قاموس قرآن. تهران: دار الکتب اسلامیة. (۱۳۷۱).
۷. گلشنی، مهدی تحلیلی از دیدگاه‌های فلسفی فیزیکدانان معاصر. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات و فرهنگی. (۱۳۸۵).
۸. طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان. ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. (۱۳۷۴).
۹. طبرسی، فضل بن حسنتفسیر مجمع البیان. (مترجمان). تهران: فراهانی. (۱۳۶۰).
۱۰. مطهری، مرتضی، مسأله شناخت. تهران: صدرا. (۱۳۸۴).
۱۱. مطهری، مرتضی مجموعه آثار. جلد ۶. تهران: صدرا. (۱۳۸۶).
۱۲. مکارم شیرازی، ناصر تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب اسلامیة. (۱۳۷۴).
۱۳. نصر، سید حسین انسان و طبیعت. ترجمه عبد الکریم گواهی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی. (۱۳۸۴).
۱۴. نصری، عبد الله. فلسفه خلقت انسان. تهران: کانون اندیشه جوان (۱۳۸۶).